

Др Алексеј Тимофејев, научни сарадник
Институт за новију историју Србије,
Београд

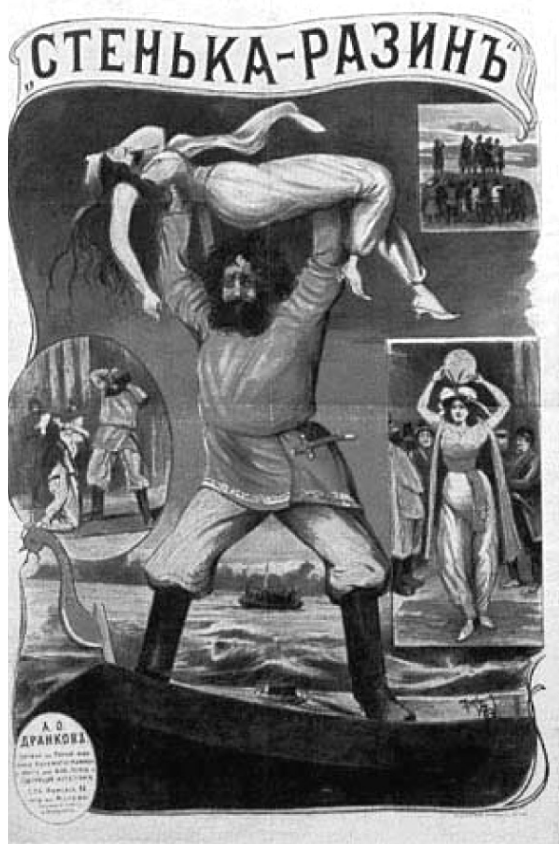
Бледи слике царске Русије – историографија руске индустрије немог филма

Тема царске Русије на филму не представља апсолутну новину у историографији, али је у првој деценији 21. века добила посебну пажњу, дубину и систематизацију.¹ Генерални разлог може да се пронађе не само у општим повољним условима ренесансе руског филма у првој деценији 21. века, већ и у томе што је тих година пређена јубиларна граница – стогодишњица руског филма. Почетак „кинематографског живота Русије“ може да се повеже са догађајима касног пролећа 1896. године. Прво се 18. априла 1896. предузимач В. И. Ребриков из Петрограда обратио Министарству Царског двора са молбом да му се дозволи организација снимања на филмску траку свечаности поводом крунисања цара Николаја II. Међутим, ту дозволу је добио представник фирме браће Лимијер сниматељ Камил Серф, чија је молба да му се дозволи снимање царског крунисања остала заведена у архиву Двора 16. маја 1896. Серф је успешно снимио крунисање Николаја II 26. маја 1896. и приказао филм у Паризу 24. јуна исте године, после чега су копије стигле и у Русију, где су такође приказиване широм царевине.

Средином маја (16. V 1896) у Русији је први пут приказан „синематограф Лимијер“ у позоришту петроградског забавног врта *Акваријум*. Публика је имала прилику да погледа неколико филмова (које бисмо данас назвали спотовима) у паузи између другог и трећег дела водвиља *Алфред-Пашиа у Паризу*. После два дана, 18. маја 1896, било је прво приказивање филмова браће Лимијер и у другом главном граду императорске Русије, у Москви, у позоришту Н. Н. Солодовникова. Прве редовне сеансе у Русији одржане су од 26. до 31. маја 1896, у позоришту летњег парка *Ермитаж*. Крајем маја руска престоница Петроград добила је прву салу посебно намењену за биоскопске пројекције. Већ у јуну

¹ *Дореволуционна руска кинематографија*, Ленинград, 1938; Н. Лебедев, *Кинематограф дореволуционне Русије*, Москва 1953; В. Вишневский, *Факти и дати из историје отечественног кинематографа*, Москва 1958; И. В. Соколов, *Историја изобретения кинематографа*, Москва 1960; Р. Соболев, *Люди и филми руског дореволуционног кино*, Москва 1961; С. Гинзбург, *Кинематограф дореволуционне Русије*, Москва 1963; Н. Зоркая, *На рубезе. У истоков масовог искуства в Русији (1900–1910)*, Москва 1976, и др.

1896. приступ „живим сликама браће Лимијер“ добили су и Руси ван главних градова. У Нижњем Новгороду француски предузимач Шарл Омон организовао је више пројекција на редовном вашару, који је окупљао знатан број људи из различитих крајева унутрашњости европског дела Руске империје. Занимљиво је што је ту прву пројекцију филмова у Нижњем Новгороду, 16. јула 1896, у новинама *Нижегородски листок*, описао Максим Горки, чиме је отпочела филмска критика у Русији. У току лета 1896. године филмови браће Лимијер приказивани су и у Кијеву, Харкову, Ростову на Дону. У програму је било десет филмова Луја Лимијера: *Улица Републике у Лиону*, *Долазак воза на станицу*, *Издазак радника из фабрике Лимијер*, *Доручак*, *Картање*, *Поливени заливач* и др. Пројекције филмова су трајале по 10 минута.

Реклама за први руски играни филм
Стења Разин (1908)

Част да сними први метар руског филма припала је Владимиру Сашину (Фјодорову), глумцу московског позоришта Ф. А. Корша, чија се пословна политика састојала из следеће добитне комбинације: добар репертоар и јефтине,

али бројне улазнице. Већ у септембру 1896. појављују се и први руски документарни филмови Алфреда Федецког, фотографа из Харкова. Он је 30. септембра 1896. snимио филм *Преношење чудотворне иконе Богородице из Курјајског манастира у харковски Покровски манастир*.² Први талас занимања за филм брзо је спласнуо. Изузетак су представљала само снимања царске породице, која су редовно спроводили дворски сниматељи од 1897. године. Масовна изградња биоскопа у Русији започета је тек 1903–1904, с тим што је апсолутна већина филмова у њима била страног порекла и налазила се у монопољу страних фирми *Браћа Пате*, *Гомон* и др. Филмска лавина која се стровалила на руског гледаоца у то доба водила је појави првих руских филмских новина 1907. године – *Кино* и *Синема*. *Синема* је постала најутицајнији руски критички филмски лист и излазила је једном месечно, потом два пута месечно, све до 1918. године. Поред њих, све до слома Руске царевине, повремено је излазило још осам филмских новина, које су објављивале кратке садржаје филмова, критичке осврте и биоскопски репертоар. Права експанзија снимања филмова у Русији почела је од 1908. године, када су продуцент Абрам Дранков и режисер-сценариста Василиј Гончаров снимили први руски играни филм *Стењка Разин*, који је трајао 6 минута и 14 секунди. Већ 1911. године Василиј Гончаров је са продуцентом Александром Ханжонковим snимио и први руски дугометражни филм – *Одбрана Севастопоља*, који је трајао око 100 минута.

Кадрови из првог руског дугометражног играног филма
Одбрана Севастопоља (1911)

Репертоар руске царске филмске сцене представља обиман каталог очуваних руских играних филмова од 1908. до 1919. године, који су В. Иванова, В. Миљникова и С. Сковородникова припремили и објавили за издавачку кућу *Нови литературни приказ*. То луксузно издање већег формата садржи бројне сцене из филмова и фотографије глумца и режисера. У каталогу је описано више од триста филмова, који су у целини или у деловима сачувани у филмским архивским колекцијама широм света: Госфилмофонд Русије, Руски државни

² В. Н. Миславский, *Искусство фотографии Альфреда Федецкого*, Харьков 2009.

архив кино-фото докумената, Библиотека Конгреса САД, Шведски институт за филм, Британски институт за филм, Француска кинотека и др. Каталог је организован по хронолошком и азбучном редоследу, што читаоцу омогућава да пронађе одређени филм, али и да сагледа динамику развоја филмова. Књига садржи филмографске информације, садржаје филмова, новинску критику значајних филмова, а забележене су и успомене учесника снимања и гледалаца. Она има и доста библиографских чланака у вези са најистакнутијим филмским сниматељима тога доба. О динамици развоја филмске индустрије царске Русије говори неколико података: прве „филмске године“ (1908) било је снимљено осам филмова, 1911. године – 76 филмова, а 1916. године (без обзира на рат и окупацију дела Руске царевине) 52 филмске куће су снимиле чак 499 филмова! С друге стране, 1911. године *Одбрану Севастопоља* снимили су са око 2.000 метара филмске траке, а већ филм *Сашка семинариста* су 1915. снимили са 5.535 метара. Историчари руског филма уоквирили су достигнућа руских режисера у филмски миле тога доба. На пример, о филму *Одбрана Севастопоља* наведено је да су А. Ханжонков и В. Гончаров у снимање тог ратног филма унели, за то време, доста иновативних техника: ангажовани су војни историчари–консултанти, призори борбе снимани су са два апарата одједном, са панорамским снимањем и увећањем (close up), снимано је на терену у Севастопољу са огромним бројем статиста из војног гарнизона и Црноморске флоте, коришћене су макете и снимање из птичје перспективе, паралелна монтажа (паралелни развој сижеа). Посебну дирљивост том филму дали су закључни минути филма, у којима је режисер документарно приказао престареле француске, енглеске и руске учеснике Севастопољске битке из 1854—1855. године.³

³ Једина сачувана верзија филма је краћа верзија од 45 минута, одакле је совјетска цензура исекла више призора верског и монархистичког карактера. Ова верзија се налази у јавном власништву и може се погледати на Интернет адреси: <http://rutube.ru/tracks/1557728.html?v=14605b40b79975cc0f220169178b3931>

В. Иванова, В. Мыльникова,
С. Сковородникова, *Великий Кинемо:
Каталог сохранившихся игровых
фильмов России (1908–1919)*,
Москва, 2002.

Знатан број старих руских филмова повезан је својим настанком са Москвом. Руска издавачка кућа *Материк*, која објављује посебну едицију *Књиге о филмској уметности*, објавила је посебну књигу Владимира Михајлова о филмској индустрији у Москви – од уређивања и снимања до репродукције и приказивања. На основу мемоарске грађе, архивских фондова Московског архива и периодике, аутор је успео да истражи и представи читаоцу читав низ кинопродуцентата, сниматеља, власника биоскопа и филмских цензора. Књига В. Михајлова има шест поглавља. У првом, *Чудо 20. века*, описан је долазак кинематографа у Русију и раздобље првих филмских сниматеља. Велику пажњу аутор је посветио првом руском сниматељу – Московљанину В. Сашину. Он наводи да је В. Сашин и пре 1896. године волео да експериментише са фотографисањем и зато је одлучио да превазиђе монопол који је тежила да формира фирма Лимијер. Сашин је набавио апарат за снимање и приказивање француских произвођача Клемана и Жилмера – ривала браће Лимијер. Сашин је брзо snимио први руски краткометражни филм, који је одмах, од августа 1896. године, почео да приказује Московљанима по завршетку представа у позоришту где је и радио. Рекламе његових промоција обећавале су „сеансе покретних фигура код Корша“. Иако су први његови филмови представљали римејк филмова браће Лимијер – излазак гомиле радница из фабрике, хумористички догађаји у башти, играње лоптом, коњанички трамвај у Москви, ускоро је Сашин одлучио да екранизује властите идеје. Већ у септембру 1896. године публика је видела своје позоришне љубимце на пробама, у гардероби, на позорници пре дизања завесе, а и сама себе – у паузи, у бифеу, у одласку. У другом филму приказана је драматика *Пожарне еките*. На тај начин Сашин је пронашао

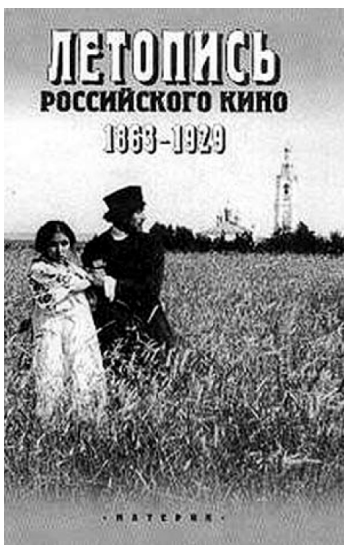
корисне идеје „шоубизниса“ – тражио је сензације, постављао познате ликове у нелагодне ситуације, приказивао је публици њу саму. У другом поглављу *Први биоскопи: истина и митови* аутор се окренуо занимљивом и за локалну историју типичном, принципу детаљног мапирања догађаја и реконструкције тачних адреса и обележавања зграда где су се налазили филмски атељеи и приказивали филмови. У наредним поглављима аутор је сагледао развој цензуре, филмске дистрибуције и филмске критике. Посебно је занимљив опис „Височајше биоскопске пројекције“, коју су А. Ханжонков и В. Гончаров организовали за Николаја II и његову породицу у царском летњиковцу у фебруару 1915. године. Тада су, поред, од цара одобрене *Одбране Севастопоља* (1911), успели да сниме и „јубиларни филм“ *Долазак на престо куће Романов* (1913) и документарни филм *Балтичка ескадра* (1914). Након тога је Ханжонков добио орден Св. Станислава 2. реда и прибадачу са дијамантима, а В. Гончаров је добио златну медаљу за марљивост и златну дугмад за манжетне са драгим камењем. У последњем поглављу *Московљани у биоскопској сали*, В. Михајлов је изнео необичну чињеницу, која оповргава песимистичке ставове о „кварењу укуса“. Већ 1908/1909, односно почетком „руског филмског бума“, највећу зараду је доносио филм *Операције професора Дуаена*, у којем је било детаљно приказано више ампутација: у нивоу скочног зглоба, горњег дела десне ноге, леве руке услед канцера, леве руке у нивоу зглоба због саркома...

В. Михайлов,
*Рассказы о кинематографе
старой Москвы*,
Москва, 2003.

Комплетан приказ филмске индустрије царске Русије читалац може да добије ако проучи први том *Летописа руског филма*, који такође објављује издавачка кућа *Материк*, уз учешће Федералне агенције за културу и кинемато-

графију Руске Федерације, Научноистраживачког института филмске уметности и Госфилмфонда Руске Федерације. Заправо, доња хронолошка граница тог летописа заснована је на техничким експериментима средине претпрошлог века, а горња је проширена на време појаве првих совјетских филмова. Догађаји који су повукли доњу границу чак до 1863. године описани су у првом делу књиге *Праисторија*, а други део књиге посвећен је развоју филма у царској Русији. Горња граница – 1929. година, изгледа оправдано, јер велики део руских режисера и глумаца, традиција и сам принцип немог филма углавном су надживели монархију у Русији. С друге стране, баш од краја двадесетих година почиње и раздобље апсолутне државне доминације у филму. Ипак, о раздобљу које нас занима читалац неће сазнати нешто више него у наведеној књизи једног од аутора овог првог тома из 2003. године. Битан прилог „централноруским темама“ јесте материјал Виктора Ватолина, који се бави развојем руског филмског и биоскопског живота Сибира у првим деценијама 20. века. Састављачи тог првог тома наишли су на огромну количину слабо истражених чињеница (описали су око 7.000 догађаја) и зато, нажалост, нису потпуно успели да убедљиво разраде систем одабира догађаја и да избалансирају податке о различитим странама филмског живота Русије. Требало би истаћи да је у каснијим томовима едиције тај проблем углавном превазиђен.⁴ Без обзира на одређене мане објашњиве за један толико велики пројекат, тај том представља значајан корак напред у правцу систематизације научних знања о историји немог филма у Русији.

В. Вишнеvский, П. Михайлов,
В. Ватолин, *Летопись российского кино: 1863–1929*, Москва 2004.

⁴ П. Багров, А. Дерябин, Г. Бородин, В. Вишнеvский, В. Фомин, *Летопись российского кино (1930–1945 гг.)*, Москва 2007; П. Фионов, А. Дерябин, В. Фомин, В. Михайлов, М. Косинова, *Летопись Российского кино 1946–1965*, Москва 2010.

Тема руског филма последње деценије 19. и првих деценија 20. века представља занимљив феномен и као посебна појава и као траг одређених кретања у развоју друштвеног, културног и научног живота Русије до 1917. године. Због тога се историја те појаве предаје не само као обавезан предмет у руским стручним високошколским установама,⁵ већ се од пре неколико година предаје и као изборни предмет на Историјском факултету Московског државног универзитета.⁶

⁵ Н. Лебедев, Л. Зайцева, Е. Смирнова, *Кино в дореволюционной России (1896–1917). Становление и расцвет советской кинематографии (1918–1930)*. Учеб. пособие Всерос. гос. ин-та кинематографии им. С. А. Герасимовой, Каф. киноведения, Москва 1992; М. Косинова, *История кинопродюсерства в России*. Учеб. пособие Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования Гос. ун-т упр. Каф. менеджмента в кино и ТВ, Москва-Рязань 2004.

⁶ О. Юмашева, *История отечественного кинематографа (1890-е–1920-е гг.)*. Кафедра истории России XIX –начала XX вв. Исторический факультет МГУ им М.В.Ломоносова. <http://www.hist.msu.ru/Departments/OI2/teach/cinema.htm>